

РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 60-х - НА ПОЧАТКУ 70-х РОКІВ ХХ ст.: ПРИЧИНИ, ХІД, НАСЛІДКИ

У статті аналізуються причини, хід та результати реформування змісту початкової освіти в Українській РСР у період структурної перебудови загальноосвітньої школи, переходу її першої ланки до трирічного терміну навчання. Висвітлено діяльність загальносоюзної та республіканської комісій із розробки змісту початкової освіти. Закцентовано увагу на експериментальних дослідженнях нових навчальних планів, програм та підручників для початкових класів.

Ключові слова: *зміст початкової освіти, реформування, навчальні плани, програми, підручники, трирічна початкова школа, молодші школярі, Українська РСР.*

Динамізм сучасних суспільних перетворень в Україні супроводжується реформуванням освітньої галузі, насамперед першого ступеня загальної середньої освіти, що закладає фундамент загальнонавчальних і соціальних компетентностей, необхідних для подальшого успішного навчання. Одним із пріоритетних векторів цього процесу є модернізація змісту освіти, на чому акцентовано увагу в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. [11]. Зміни, що відбуваються сьогодні в системі початкової освіти, актуалізують вивчення історико-педагогічного досвіду минулого з метою виявлення досягнень, осмислення сучасних перетворень, визначення прогностичних напрямів її розвитку. У цьому контексті науковий інтерес викликає період 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст., характерними особливостями якого була структурна перебудова шкільної освіти, реформування змісту навчання.

Історіографічний пошук показав, що проблема змісту освіти як одна із магістральних і водночас дискусійних завжди перебувала в центрі уваги дослідників. Різні аспекти змісту шкільної освіти в Українській РСР (далі УРСР) в окреслених хронологічних межах з позицій сучасної історико-педагогічної парадигми висвітлено в працях Л. Д. Березівської, Л. С. Бондар, Я. П. Кодлюк, В. В. Кузьменка, О. Б. Петренко, Л. В. Пироженко, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської та ін.

Мета цієї статті – розкрити причини, хід та наслідки реформування змісту початкової освіти в УРСР у 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст.

Суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні трансформації в УРСР у період "відлиги" (1953-1964 рр.) прискорили темп та ритм життя суспільства; сприяли зростанню матеріального, культурного та освітнього рівня населення, стрімкому розвитку ЗМІ тощо. Це, у свою чергу, позитивно позначалося на загальному та інтелектуальному розвитку дітей, що неодноразово констатували вчителі початкових класів і науковці на різного рівня нарадах, конференціях тощо, на сторінках педагогічної періодики. У своїх виступах і публікаціях педагоги наголошували на зрослих пізнавальних можливостях молодших школярів і необхідності врахування цього факту в процесі навчання, відтак, на нагальній потребі оновлення змісту навчальних програм і підручників. Так, заступник директора середньої школи № 71 м. Києва О. А. Кожушко зазначала: "Нерідко доводиться чути від учителів початкової школи, що діти засвоюють програмний матеріал швидше, ніж заплановано, і в кінці року майже цілу чверть доводиться повторювати знову й знову давно вивчене, "пережовувати" його, топтатися на місці" [8, с. 39].

Про численні скарги вчителів на розтягненість шкільних програм, на низький темп розвитку учнів початкових класів вказував і вчений-методист, автор підручників з читання для початкових класів М. М. Миронов. "І справді, – писав педагог, – боляче дивитись на цих допитливих, жадібних до знань малюків, коли їх протягом 56 годин (за діючою програмою) примушують займатися лічбою до десяти, додаванням і відніманням в межах першого десятка... Або на уроках мови: тільки на 21-й годині наважуються ознайомити учнів з буквою "О" і відводять на вивчення цієї "дуже важкої" букви аж 4 години. І це роблять навіть тоді, коли майже всі учні в класі вже вміють рахувати значно більше, ніж до 10, і знають букви..." [10, с. 33-34]. Наведені міркування свідчать про відставання шкільної практики від реальних вимог життя, науково-технічного прогресу. Таку ситуацію директор Науково-дослідного інституту педагогіки (далі НДІП) УРСР В. І. Чепелев пояснював відсутністю ґрунтовних науково-педагогічних досліджень у розробці змісту загальної середньої освіти, а відтак, його невідповідність рівню розвитку науки, техніки і культури [21, 10; 22, 3].

Зазначимо, що наприкінці 50-х рр. ХХ ст. відділом початкової освіти Науково-дослідного інституту загальної та політехнічної освіти АПН РРФСР, лабораторією навчання і розвитку Науково-дослідного інституту теорії та історії АПН РРФСР під керівництвом Л. В. Занкова, лабораторією психології дітей молодшого шкільного віку Інституту психології АПН РРФСР під керівництвом Д. Б. Ельконіна та ін.

розпочато психолого-педагогічні дослідження у галузі початкової освіти. Їх завдання полягало у встановленні зв'язку між психічним розвитком дитини та побудовою процесу навчання; з'ясуванні того, чи є розвиток молодших школярів в умовах традиційної моделі навчання межею їхніх можливостей. У ході теоретичних узагальнень, а також проведених експериментальних досліджень стало очевидним, що зміст і методи навчання в початкових класах не забезпечують необхідного інтелектуального та психічного розвитку учнів початкових класів [15, с. 174]. Відтак учені вважали за необхідне відійти від традиційної системи навчання, орієнтованої на оволодіння учнями навичками грамотного письма, читання і початкової лічби, та здійснювати всебічний розвиток молодших школярів, ефективніше використовуючи їхні природні можливості. Незважаючи на різні підходи до розв'язання цього завдання, більшість дослідників пропонували підвищити темп проходження програм, увести в курс початкової освіти вивчення елементарних теоретичних знань, застосовувати доступні учням узагальнення, здійснювати більш цілеспрямовану роботу над розвитком їхньої активності й самостійності. Застосування таких підходів мало значно підвищити ефективність навчання та дати можливість скоротити курс початкової освіти до трьох років [7, с. 33].

Окреслені новації отримали підтримку серед освітян та дали потужний імпульс для розгортання експериментальних досліджень з питань реформування змісту початкового навчання. Так, у першій половині 60-х рр. XX ст. в СРСР експериментувалося близько 15 варіантів програм навчання в початкових класах (психолого-педагогічними лабораторіями під керівництвом Л. В. Занкова, Д. Б. Ельконіна, М. А. Мельникова, С. М. Язикова; кафедрами педагогіки і психології Ленінградського педагогічного інституту ім. О. І. Герцена та ін.). В УРСР експериментальні дослідження в цьому напрямі здійснювали науково-дослідні інститути педагогіки та психології [2, с. 37]. Так, науковими співробітниками відділу початкового навчання НДП УРСР під керівництвом С. С. Коваленко було розроблено проекти нових програм з української і російської мов та математики, в основу яких покладено окремі положення теорії розвивального навчання Л. В. Занкова (навчання на високому рівні труднощів, провідна роль теоретичних знань, прискорений темп вивчення програмового матеріалу) [18]. Вони апробувалися протягом 1963-1966 рр. у середніх школах № 71 і № 129 м. Києва та в середній школі № 1 м. Волновахи Донецької області. Результати проведеного дослідження довели, що оновлений зміст навчання дозволяє забезпечити більш високий рівень загального розвитку молодших школярів, прискорити темп навчання й відповідно опанувати програму початкових класів за три роки [9, арк. 64-65].

Згодом для розробки змісту загальної середньої освіти Академія наук СРСР і Академія педагогічних наук РРФСР створили Державну комісію (15 грудня 1964 р.), що стала своєрідним загальносоюзним науково-педагогічним центром. Її існування, на думку сучасної дослідниці Л. В. Пироженко, було "свідченням як уваги, що приділялася у цей період реформуванню шкільної освіти... так і прагненням, надати цьому процесу по можливості більшого професіоналізму, демократизму..." [15, с. 87]. До складу комісії увійшли відомі вчені різних галузей знань, а також учителі, письменники, діячі мистецтв, директори підприємств та ін. При комісії працювало 15 предметних робочих груп, й, зокрема, з питань початкової освіти [15, с. 88]. Результатом плідної роботи стали підготовлені в 1965 р. проекти нових навчальних планів і програм для усіх ступенів загальноосвітньої школи, що ґрунтувалися на таких засадах: підвищення наукового та ідейно-виховного рівня навчальних предметів; раціональний розподіл навчального матеріалу між ступенями загальної освіти; зменшення навчального навантаження учнів; посилення розвивального характеру навчання; розширення можливостей для самостійної роботи учнів тощо [22, с. 3]. Вони широко обговорювалися педагогічною громадськістю.

Відповідні комісії створювалися і на республіканському рівні. Так, рішенням колегії Міністерства освіти УРСР організовано 13 комісій [1, с. 280], завданням яких стало визначення змісту освіти та складання проектів нових програм з навчальних предметів, специфічних для шкіл УРСР (українська та російська мова, історія і географія України), а також розгляд пропозицій Державної комісії щодо обсягу та змісту знань з інших предметів навчального плану [5, арк. 1]. Проаналізовані стенограми нарад, де обговорювалося питання оновлення змісту шкільної освіти, зокрема її початкової ланки, свідчать, що українські освітяни в цілому схвально оцінювали напрями та шляхи реформування змісту освіти, окреслені Державною комісією. Проте у зауваженнях, поданих до комісії, пропонувалося розпочинати викладання другої мови, не з I, а II класу, оскільки її вивчення з перших днів перебування дитини в школі ускладнить засвоєння рідної мови, особливо в букварний період; відвести на вивчення української мови більше часу, ніж на російську мову; встановити єдину кількість навчальних годин для всіх загальноосвітніх шкіл, незалежно від мови навчання, з фізичної культури та трудового навчання [6, арк. 3-5].

Зазначимо, що Державна комісія, розглянувши пропозиції усіх колективів з удосконалення змісту початкового навчання, прийняла за основу проекти програм, підготовлені сектором початкового навчання Інституту загальної та політехнічної освіти спільно з лабораторією навчання Інституту психології АПН РРФСР (на чолі з Н. О. Менчинською) та кафедрами педагогіки і методики початкового навчання Ленінградського (на чолі з А. А. Люблінською) та Свердловського (на чолі з Л. Ф. Мельчаковим) педагогічних інститутів. Однак, ще протягом року комісія працювала над їх удосконаленням [23, с. 54]. Отже, у проекті нового навчального плану, у порівнянні з діючим, передбачалися такі зміни: зменшення тривалості початкового навчання до трьох років; скорочення часу на навчання грамоти й відповідно більш ранній початок роботи з читання, граматики та розвитку мовлення; виокремлення з уроків читання

природознавства як самостійного навчального предмету; перенесення вивчення історії в курс середньої школи.

Розробляючи нові програми для початкових класів комісія дотримувалася таких підходів: зближення теорії та практики навчання, більш тісний зв'язок навчання з життям; посилення уваги до доступних учням узагальнень, що сприяють підвищенню рівня засвоєння основних розділів курсу; більш повне розкриття взаємозв'язку між питаннями, що вивчаються, на основі співставлення та протиставлення навчального матеріалу; опертя на безпосереднє сприймання при вивченні природних явищ та трудової діяльності; розкриття взаємозв'язку, закономірностей явищ; розширення кола уявлень про суспільство, досягнення науки та техніки; нівелювання зайвого навчального матеріалу, що не мав пізнавального значення; урахування доступності навчального матеріалу для свідомого засвоєння його учнями [23, с. 57]. Як бачимо, новий зміст початкового навчання, запропонований загальносоюзною комісією, передбачав прискорення темпу навчання, підвищення його теоретичного рівня, більш високий рівень складності, забезпечення учнів широким колом знань про навколишню дійсність, формування ґрунтовних та міцних знань, умінь і навичок практичного спрямування, розвивальний характер навчання, що відповідало зростаючим пізнавальним запитам молодших школярів.

Наголосимо, що попри численні теоретичні напрацювання й експериментальні дослідження, у чинних навчальних планах і програмах для початкових класів фактично не відбулося змін. Як стверджує академік О. Я. Савченко, до кінця 1960-х рр. "початкова школа залишалася переважно школою умінь і навичок" [20, с. 58].

Шляхи послідовного вдосконалення змісту освіти було визначено в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи" (10 листопада 1966 р.), а саме: привести зміст освіти у відповідність з вимогами розвитку науки, техніки і культури; забезпечити наступність у вивченні основ наук, більш раціональний розподіл навчального матеріалу за роками навчання; встановити початок систематичного викладання основ наук з четвертого року навчання; подолати перевантаження учнів тощо. У постанові також йшлося про встановлення граничного навчального навантаження учнів. Так, для початкових класів вона становила – 24 години на тиждень. У національних школах союзних республік допускалося його збільшення до 2-3-х годин на тиждень, що в подальшому закріплювалося у Статуті середньої загальноосвітньої школи (1970 р.) [16; 17].

Відповідно до наказу Міністерства освіти УРСР (16 квітня 1967 р.), НДІП УРСР спільно з Програмно-методичним управлінням Міністерства освіти УРСР, обласними відділами народної освіти та інститутами удосконалення вчителів Івано-Франківської та Дніпропетровської областей розпочали з 1 вересня 1967/68 навчального року масову експериментальну перевірку нових програм і підручників для трирічної початкової школи. Дослідження здійснювалося у школах Калушського району Івано-Франківської області та Павлоградського району Дніпропетровської області. Поетапно до нього долучалися школи й інших областей [13, арк. 20]. Проведення експерименту мало довести педагогічну доцільність побудови навчальних планів, програм і підручників; перевірити відповідність змісту навчального матеріалу рівневі підготовки і розвитку учнів тощо [4, с. 4].

Для проведення експерименту було підготовлено та надіслано в школи проекти нових програм для I-III класів з української та російської мов, математики, природознавства та трудового навчання; календарні плани з української і російської мов, математики, природознавства, трудового навчання, фізичного виховання, малювання, співів і музики; зошити з друкованою основою з математики; методичні вказівки для вчителів. Для учнів експериментальних класів підготовлено 10 нових оригінальних підручників та навчальних посібників з української та російської мов і природознавства: "Буквар" (авт. Б. С. Саженок), "Українська мова" для I, II, III класів (авт. С. Х. Чавдаров, Б. С. Саженок), "Читанка" для I класу (укл. Т. Ю. Горбунцова, Н. Ф. Скрипченко, О. Ф. Шинкаренко); "Читанка" для II класу (укл. Т. Ю. Горбунцова, Н. Ф. Скрипченко, О. Ф. Ткаченко); "Читанка" для III класу (укл. Л. К. Балацька, Т. Ю. Горбунцова, М. М. Миронов); "Російська мова" для II класу (авт. Н. І. Волошанівська, Г. П. Коваль, В. І. Помагайба); "Російська мова" для II класу (авт. Г. П. Коваль, В. І. Помагайба, Г. І. Савицька); "Природознавство" (авт. Л. К. Нарочна, А. М. Низова). Однак з математики, які і раніше, підручник перекладено з російського видання: "Математика" для I, II, III класів (авт. М. Г. Моро, М. О. Бантова, О. С. Пчолко). До кожного підручника науковими співробітниками НДІП УРСР розроблено методичні вказівки, календарні та поурочні плани; підготовлено діафільми [14, арк. 1-2].

Експериментальна перевірка нового змісту початкового навчання завершилася у 1970/71 навчальному році. Її результати засвідчили, що переважна більшість учнів експериментальних класів засвоїла навчальний матеріал за новими програмами; "у дітей сформувалися більш досконалі вміння спостерігати, порівнювати, аналізувати, систематизувати, ... необхідні вміння й навички з кожного предмета" [3, с. 14]. Фактичний рівень знань молодших школярів за три роки навчання за новими програмами зріс набагато більше, ніж учнів, які навчалися за старими програмами чотири роки [12, с. 5]. Відтак з 1971/72 навчального року всі початкові класи в УРСР перешли на новий зміст і тривалість навчання.

У цілому, запропонований зміст початкового навчання відповідав соціальним запитам і потребам розвитку учнів, забезпечував їх належну підготовку до оволодіння основами наук у середніх класах школи тощо [4, с. 11]. Водночас упровадження нових програм викликало низку проблем: недостатня підготовленість класоводів до реалізації нововведень; ускладнення роботи вчителів малокомплектних шкіл;

перевантаження учнів навчальною роботою; збільшення кількості невстигаючих школярів [4, с. 10-11; 19, с. 3-4].

Таким чином, реформування змісту початкової освіти в УРСР в 60-х – початку 70-х рр. XX ст. зумовлено суспільно-економічними, культурними та педагогічними детермінантами. Над його оновленням працювали лабораторії науково-дослідних інститутів УРСР та РРФСР, загальносоюзна та республіканська комісії з розробки змісту освіти. У результаті проведених досліджень в основу побудови нового змісту початкового навчання було покладено такі підходи: навчання на більш високому рівні складності, прискорення темпу засвоєння навчального матеріалу, збільшення питомої ваги теоретичних знань, що дозволяло забезпечити максимальний розвиток пізнавальних можливостей молодших школярів. Ці зміни в змісті початкової освіти вважаємо позитивними. Однак, як і раніше, зміст освіти визначався на загальносоюзному рівні, залишався уніфікованим для всіх республік СРСР, що розглядаємо як негативну тенденцію досліджуваного періоду.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні впливу зазначених перетворень на розвиток початкової освіти в 70-х – 80-х рр. XX ст., про що йтиметься у наших подальших публікаціях.

Використані джерела

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Богданович М. В. До проблеми класів комплектів / М. В. Богданович, А. П. Коваль // Радянська школа. – 1965. – № 12. – С. 37–38.
3. Богданович М. В. Три роки за новими програмами / М. В. Богданович [та ін.] // Початкова школа. – 1972. – № 8. – С. 14–20.
4. Богданович М. В. Трирічний експеримент завершено / М. В. Богданович, Н. Ф. Скрипченко // Початкова школа. – 1970. – № 11. – С. 4–11.
5. Документи о работе по усовершенствованию содержания общего среднего образования на Украине (обзоры программ по всем предметам учебного плана средней школы) (1966 г.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 960, 8 арк.
6. Замечания института к общей объяснительной записке, проектам учебного плана и программ, разработанные АПН РСФСР (1965 г.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 960, 8 арк.
7. Коваленко С. С. Педагогічно осмислити нове у змісті і системі початкової освіти / С. С. Коваленко // Радянська школа. – 1964. – № 12. – С. 33–47.
8. Кожушко А. О. Експеримент підтверджує вимоги життя / О. А. Кожушко // Радянська школа. – 1964. – № 12. – С. 39–42.
9. Колегії Міністерства освіти УРСР. Доповідна записка "Про експериментальне дослідження системи і змісту навчання початкових класів" (1966 р.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1045, арк. 63–66.
10. Миронов М. М. Сміливіше розв'язувати назрілі проблеми початкової освіти / М. М. Миронов // Радянська школа. – 1965. – № 2. – С. 33–38.
11. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/36322/>.
12. Ніколаєнко І. В. Проблеми і завдання початкової школи / І. В. Ніколаєнко // Початкова школа. – 1972. – № 8. – С. 4–13.
13. О подготовке школ Украинской ССР к переходу на новые учебных планы и программы // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1186, арк. 20–22.
14. Отчет института об экспериментальном исследовании эффективного программного метода обучения в начальных классах средних школ за 1967-1968 уч. г. // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1186, 35 арк.
15. Пироженко Л. В. Реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (середина 60-х – початок 80-х рр. XX ст.) : монографія / Л. В. Пироженко. – К. : Пед. думка, 2013. – 304 с.
16. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1967. – № 1. – С. 2–13.
17. Про Статут середньої загальноосвітньої школи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1970. – № 22. – С. 3–19.
18. Пропозиції до побудови скороченого курсу початкового навчання в середній десятирічній школі (1963 р.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 822, 1–10 арк.
19. Рік роботи по-новому // Початкова школа. – 1970. – № 8. – С. 1–5.
20. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
21. Чепелев В. І. Науково-педагогічні дослідження на рівень сучасних вимог / В. І. Чепелев // Радянська школа. – 1965. – № 7. – С. 5–13.
22. Чепелев В. І. Педагогічна наука і шкільна практика / В. І. Чепелев // Радянська школа. – 1966. – № 1. – С. 1–9.

Гавриленко Т. Л.

**РЕФОРМИРОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В УКРАИНСКОЙ ССР В 60-х - НАЧАЛЕ 70-х гг. XX ст.:
ПРИЧИНЫ, ХОД, РЕЗУЛЬТАТЫ**

В статье анализируются причины, ход и результаты реформирования содержания начального образования в Украинской ССР в период структурной перестройки общеобразовательной школы, перехода ее первого звена на трехлетний срок обучения. Освещается деятельность общесоюзной и республиканской комиссий по разработке содержания начального образования. Акцентируется внимание на экспериментальных исследованиях новых учебных планов, программ и учебников для начальных классов.

Ключевые слова: содержание начального образования, реформирование, учебные планы, программы, учебники, трехлетняя начальная школа, младшие школьники, Украинская ССР.

Наврыленко Т. Л.

**REFORMATION OF THE PRIMARY EDUCATION CONTENT IN UKRAINIAN SSR
IN THE 60s - BEGINNING OF THE 70s OF THE 20TH CENTURY:
REASONS, THE PROCESS OF REALIZATION, RESULTS**

The main reasons, the process of realization and results of the reformation of the primary education content in Ukrainian SSR during the period of the structural reorganization of the comprehensive school and changing of its first link to the three-year education term are analyzed in the article. Activities of the general union and republican committees as for the development of primary education content are elucidated. Attention is paid to the experimental researches of the new school curriculums, programs and textbooks for primary classes.

Key words: primary education content, reformation, school curricula, syllabi and textbooks, three-year primary school, primary school pupils, Ukrainian SSR.

Стаття надійшла до редакції 29.09.14